

TOPONÍMIA MENOR DE LA VILA D'ARBECA

TOPONÍMIA MENOR DE LA VILA D'ARBECA

1. INTRODUCCION

JORDI SATORRA I MARÍN

2. LA TOPONÍMIA ARBEQUINA

Una toponímia és un conjunt de noms propis de les coses que s'usen per a referir-se a elles. La toponímia se sol dividir en dos grups principals:

- 1. Toponímia major (macrotoponímia), designa les parts de població més importants (països, regions, comarques, ciutats, pobles, vil·lages, etc.).
  - 2. Toponímia menor (microtoponímia), designa entitats geogràfiques menors que el poble, com ara: carrers, cases, places, jardins, plaques, fonts, etc.
- Hi ha un gran nombre d'entitats geogràfiques que avui són microtoponímia.

Segons el llibre "Els topònims de Catalunya" de Joan Coromines, la toponímia catalana és molt rica, etimològicament parlant, donat el seu origen i el seu desenvolupament. El 22% de la toponímia és format bàsicament per "topònims" (noms propis de les coses, com ara: carrers, places, fonts, etc.). El superlatiu alhora són les llengües que han quedat.

TOPONIMIA MENOR DE LA VILA BARCELONA

JORDI SATORRA I MARÍN

TOPONÍMIA MENOR DE LA VILA D'ARBECA

“L'estudi dels noms de lloc és una de les coses que més han desvetllat la curiositat dels erudits i àdhuc la del poble en general. És natural que sigui així. Aquests noms s'apliquen a l'heretat de què som propietaris, o a la muntanya que enclou el nostre horitzó, o al riu d'on traiem l'aigua per a regar, o al poble o a la ciutat que ens ha vist néixer i que estimem per damunt de totes les altres, o a la comarca, el país o l'estat on està emmarcada la nostra vida col·lectiva. ¿ Com fóra possible que l'home, que, des que té ús de raó, es pregunta el perquè de totes les coses que veu i que sent, no cerqués el d'aquest noms que tots tenim continuament en els llavis?”

(Joan Coromines. *Introducció a l'estudi de la toponímia catalana*)

1. NOTA PRÈVIA

Aquesta breu ressenya sobre una part de la toponímia menor arbequina (les partides) no ha estat fruit d'un estudi específic sobre aquest punt concret de la toponímia, sinó que s'ha d'incloure en un treball més ampli que vaig realitzar l'any 1994 i que formava part de les pràctiques de l'assignatura de Lexicologia impartida pel professor Albert Turull a la Universitat de Lleida.

El treball i la ressenya, tot i tenir un àmbit d'estudi similar i prou concret, són, en la forma i el fons, força -per no dir molt- diferents:

- El treball consistia a recollir i agrupar (sense estudiar-los) tots els topònims menors de la població (tant del nucli urbà com del terme), que eren un set-cents.
- La ressenya es proposa fer un seguiment específic de les partides i explicar-ne la formació (sense aprofundir en la recerca etimològica) i, a més a més, fer-ne una classificació segons la seva referencialitat.

2. LA TOPONÍMIA ARBEQUINA

Un topònim és un nom de lloc i la toponímia és la ciència que es dedica a estudiar-los. La toponímia se sol dividir en dos grups bàsicament:

- Toponímia major (macronímia), designa entitats de població.
- Toponímia menor (micronímia), designa entitats geogràfiques menors que un terme municipal: carrers, partides, camins, creus, pletes, comes, planes, racons, etc.
- Hi ha un grup híbrid (macrotopònims històrics que avui són microtopònims).

Segons el llibre *Els noms de lloc de Catalunya* de Pere Balanyà, els topònims majors de les Garrigues, etimològicament parlant, donen el següent resultat aproximadament: llatí 26 %, adstrat 52 % i superstrat 22 %. L'adstrat és format bàsicament per l'àrab i el germànic (ambdós amb tots els seus dialectes o llengües corresponents). El superstrat el formarien les llengües que han penetrat

a les nostres terres des del s. XIII. El que aviat veiem és l'absència total de topònims majors etimològicament procedents del substrat. Aquestes dades ens indiquen que a les Garrigues la influència àrab i germànica fou important, sobretot l'àrab. Aquesta zona pertany a la Catalunya nova, és a dir, la Catalunya «reconquerida» als àrabs 150 anys després de l'establiment de la frontera catalanoàrab.

Ara, però, no voldria pas posar el dit a la ferida i no m'inclinare per cap dels dos possibles orígens del topònim major perquè no és el motiu del meu estudi. Només una brevíssima referència de passada: Arbeca, per Balenyà, ve de l'àrab «al-baqca», que vol dir el terreny, el camp (amb canvi de consonant líquida davant labial: «r» per «l» davant de «b»). Però per Joan Coromines, el gran "homenot", en el seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (I, 742b, nota 2, article «bec») expressa els seus dubtes sobre un possible origen cèltic, ja proposat als *Estudis de toponímia catalana* (VII, 142b 42, article «rebec») sota la grafia Arbecha.

La toponímia menor presenta també alguns mots d'origen aràbic, però segurament, no en la proporció que indiquen els topònims majors de les Garrigues (només la partida de les **Borgetes** té origen àrab). Cal dir que aquest llibre, del qual he pres referències, ha estat titllat d'arabista ja que els percentatges sobre aquesta llengua (inclosa dins l'adstrat) sovint són massa elevats i alguns en comarques no arabitzades. Podríem afirmar que la majoria dels topònims menors d'Arbeca tenen l'origen en la llengua catalana (fonamentada en la llatina), paraules que ha emprat el català des del s.XIII (com a la resta de Catalunya).

Les partides de la vila d'Arbeca són (en alguns casos hi ha més d'un nom):

Aixaragall	Masies
Borgetes (Capella)	Masos
Borrells	Mont-ros
Bosc d'en Popa (Pla del Popa)	Obac
Buenos Aires (Puig del Corb)	Pedrerres
Carreró	Pla de Castellet
Clot del Calder	Pla del Portell (Gravera del Pla)
Clot del Codony	Pla de Rufians
Coll de Déu gràcies	Plana Aragonesa (Coma Aragonesa)
Coll-roig	Planes
Colomers	Pleta
Coma	Portell
Comacirera	Racó dels Vilars
Coma-roca (Masets)	Regats
Cometa	Rellisser (Teuleria, Coma d'Oriola)
Comú	Roca del Llamp
Estany	Salat
Fondo de la Bòbila	Sanaüja
(Comellar, Comes de Maldà, Carreteret).	Soldevila
Fondo de la Coma	Tossalet
Fondo de l'Esparreguera	Tossalets de Balaguer
Fondo de les Teixeres	Tossal Gros
Fondo del Trull (Ambò)	Vilars
Guixera	Vinyes del secà (Creu Grossa)
Lledoner	

Val a dir, però, que pel que fa a les partides no hi ha una unanimitat absoluta ni a anomenar-les (poso entre parèntesis altres noms de la partida) ni molt menys a establir-ne uns límits físics clars. Fins i tot, hi ha partides que apareixen al cadastre que són desconegudes amb tal nom per la població, o a l'inrevés, partides que no hi apareixen.

Les partides arbequines, com tota la toponímia en general, presenten una gran pluridisciplinarietat:

- *Història*: Borgetes.
- *Arquitectura*: Carreró, Fondo de la Bòbila, Masos, Masies, Portell, Pla de Castellot, Pla de Portell, Portell i Trull.
- *Botànica*: Clot del Codony, Fondo de l'Esparreguera, Fondo de les Teixeres, Lledoner i Vinyes del Secà.
- *Geologia*: Aixaragall, Coma, Comacirera, Coma-roca, Cometa, Estany, Fondo de la Coma, Guixeres, Pedreres, Planes, Racó dels Vilars, Roca del Llamp, Salat, Tossal Gros i Tossalet.
- *Arqueologia*: Vilars.
- *Colors*: Coll-roig, Mont-ros.
- *Lingüística*: Déu gràcies.
- *Activitats de l'home*: Borrells, Comú, Pla de Rufians, Pleta i Regats.
- *Meteorologia*: Roca del Llamp.
- *Antropònims o topònims*: Bosc del Popa, Buenos Aires, Plana Aragonesa, Sanaiüja, Soldevila i Tossalets de Balaguer.
- *Zoologia*: Colomers, .
- *Altres*: Clot del Calder, Obac i Rellisser.

3. LA FORMACIÓ DELS TOPÒNIMS

Seguint les explicacions d'Albert Turull al llibre *Introducció a l'onomàstica*, trobem diferents tipus de topònims segons sigui el seu **grau de referencialitat** amb la realitat immediata (1, molta; 2, bastant; 3, regular; 4, poca; 5, gens):

1) NOMINACIÓ OBJECTIVA O REFERENCIAL

Els topònims neixen d'un procés de lenta fossilització; un nom propi ha estat abans un nom comú. Aquest nom comú (que sovint designa alguna cosa de la realitat immediata: un element geogràfic, meteorològic, etc.) en un procés progressiu va perdent valor semàntic. Després, doncs, sols ens queda el significat (les lletres -el mot) que es relaciona amb un lloc geogràfic. Després serà un protopònim (fase intermèdia) i finalment un topònim (nom propi fossilitzat).

Per exemple, el topònim **Tossal Gros** tindria una formació d'aquesta índole. El primer que faran uns habitants serà designar un element geogràfic (un tossal que comparat amb els altres de la zona és més gros: té 342 metres d'altitud) per tenir-ne una referència: -"Quedem demà a trenc d'alba allí, a aquell tossal gros" (aquí és evidentment un nom comú amb una referencialitat absoluta).

Poc a poc, però, passem a la fase intermèdia: el protopònim. No és ben bé un nom comú ni molt menys el nom propi que designarà una partida. La forma de grafiar-lo seria tossal Gros (és a dir, és un tossal però amb un nom propi, no com abans que l'adjectiu era merament descriptiu).

Finalment, però, el prototopònim esdevindrà un topònim i el seu valor semàntic inicial (grandària) quedarà superat pel valor geogràfic (ara és una partida, evidentment el tossal continua amb el mateix nom). De la mateixa manera trobem **Tossalet** i **Tossalets de Balaguer**.

La partida de **Coll de Déu gràcies** també seria d'aquest estil. La formació del topònim devia anar així: després de pujar un fort coll amb l'animal, el pagès quan arribava al capdamunt donava gràcies a Déu per l'ajut que havia rebut; a poc a poc, però, aquesta expressió es va fossilitzar fins a donar lloc al topònim que posteriorment ha donat nom a tota una partida.

La majoria de les partides d'Arbeca s'han format d'aquesta manera, prenent de referència un accident geogràfic (planes, comes, etc.), una construcció feta per l'home (vilars, castells, bòbila, etc.), el tipus de terreny (guixeres, pedreres), les plantes que hi abunden, etc.:

- **Borgetes** (torres en àrab);
- **Borrells**, segons Coromines (DECLC: II, 129), és una "espècie d'acumulació de grava o clapissa?". Les característiques geogràfiques del paratge s'adeqüen a aquesta descripció.
- **Bosc d'en Popa**, el bosc propietat d'un particular dona nom a la partida.
- **Coma, Comacirera, Coma-roca, Cometa**. "Coma" segons Coromines és "una valleta poc fonda {...} és un dels mots cabdals de la nostra llengua de tots els temps" (DECLC: II, 848). Els diferents topònims dependran de la forma i/o la grandària de la coma;
- **Fondo** és tant un element orogràfic (mena de vall llarga) com un element hidrogràfic (torrent d'aigua intermitent):
  - Fondo de la Bòbila**, fondo on hi ha l'antiga bòbila;
  - Fondo de la Coma**, fondo que ens porta fins a la partida de la Coma;
  - Fondo de l'Esparreguera**, ens indica que és un lloc propici per a les esparregueres.
  - Fondo de les Teixeres**, ens indica que és un lloc on hi creixen les teixeres. Segons Coromines, tot i que pren el mot en masculí: teix/-os, és un arbre la llenya del qual serveix per a "fer arcs i ballestes" (DECLC: VIII, 374).
  - Fondo del Trull**, ens indica el fondo on trobem un molí d'oli (DECLC: VIII, 912). El molí era de l'Ambò i per això també es coneix com el fondo de l'Ambò.
- **Portell i Pla de Portell**. Segons Coromines, portell és un "pas obert en una tanca i una sèquia" (DECLC: VI, 725);
- **Rellisser**. Terreny fet llis;
- **Vilars i Racó dels Vilars**. Llogaret, poblat ibèric (DECLC: IX, 279). El **Racó dels Vilars**, és un racó que és produït per una corba brusca que fa el canal.

Altres partides d'aquest grup són: **Aixaragall, Carreró, Clot del Calder, Clot del Codony, Coll-roig, Colomers, Comú** (terreny comunal), **Estany, Guixera, Lledoner, Masies, Masos, Montros** (494 metres d'alçada), **Obac, Pedreres, Pla de Castellot, Pla de Rufians, Planes, Pleta, Regats, Roca del Llamp, Salat i Vinyes del Secà**.

2) ANTROPOTOPÒNIMS

Com el seu enrevesat nom indica són els topònims derivats de noms de persona. Pel que fa a les partides, són molt menys nombroses que en el cas anterior, només Sanaüja i en certa mesura Plana Aragonesa. En ambdós casos, la màxima complicació sorgeix, és clar, de les coincidències entre cognom i topònim en què ni les dades històriques ni la lògica semàntica no ens indiquen quin element fou el primer.

Amb tot, però, m'inclino a pensar que Sanaüja pot tenir alguna relació amb el fet que sigui una partida situada prop de l'antic territori dels Sanaüja (senyors de les Borges i la meitat de Castellots a l'alta edat mitjana) i que potser era una partida de propietat o estretament relacionada amb aquest casal. Unes altres possibles solucions serien: la d'un hipotètic origen preromà, del basc naba-oia, "pleta de la vall", amb adopció de l'article salat (= sa naüja) segons Coromines; i, un trasllat del topònim de la vila de la Segarra (4. trasllats).

La Plana Aragonesa també podia tenir un origen medieval. Durant el segle XIV, Arbeca, Castellots i les Borgetes de Salena (les Borgetes) eren propietat del llinatge dels Cornell que procedien d'Aragó. Aquest fet pot donar-nos una pista de origen del nom d'aquesta plana (i posteriorment tota la partida).

3) HAGIOTOPÒNIMS

Serien els noms de lloc que són o contenen un nom de sant. L'única partida que pot guardar una mica de relació amb aquest àmbit és la Capella (de Sant Miquel de les Borgetes), sempre que menystinguem el nom més comú que és simplement les Borgetes (1, nominació objectiva).

4) TRASLLATS I ALTRES TOPÒNIMS BASATS EN TOPÒNIMS

El fenomen del trasllat no és difícil d'explicar; un nom de lloc és trasplantat o reduplicat en un altre indret o un altre país, normalment per causes històriques (tot i que no són les úniques). La partida de Buenos Aires n'és un bon exemple: tot i que hi ha una mínima referencialitat, l'arbitrarietat és la causant de la formació del topònim ja que el propietari podia dir qualsevol nom. És una partida molt allunyada del nucli; pot ser, doncs, una exageració de la distància real: «me'n vaig a Buenos Aires» (nom que el propietari havia posat al mas de forma clarament arbitrària) devia dir-ho en to sarcàstic el pagès que tenia terra per allí (antigament amb mula, per tant, molt de temps de camí). Aquesta explicació no és científica però sí possible i, com diuen els italians, "si non e vero e ben trovato". Val a dir, però, que hi ha persones que per condicionants històrics consideren que el nom més correcte per a la partida és Puig del Corb (que seria llavors del grup 1, nominació objectiva).

D'altres partides d'aquest grup serien: Plana Aragonesa, Sanaüja i Tossalets de Balaguer (sempre que no s'incloguin en el grup d'antropotopònims).

5) SÈRIES NOMINATIVES

L'arbitrarietat màxima no és dóna en cap partida d'Arbeca, ja que és difícil que un element tan quotidià com una partida (un lloc on s'hi va a treballar, passejar, etc.) no tingui cap referència amb el món real (potser la partida de Buenos Aires podria estar a cavall entre el grup anterior i aquest).

No és el cas, però, dels noms de la majoria dels carrers de nova construcció. Per exemple, el carrer de Joan Maragall no té cap relació directa objectiva amb l'insigne poeta modernista. Hi ha casos, però, que els carrers tenen una referència real clara: Pou, Hospital, Molí Vell, Bassa, etc.

4. CLOENDA

Si aquesta breu ressenya serveix per desvetllar l'interès, ni que sigui d'una forma quasi incipient, per la pròpia cultura i tradicions (ja que en els topònims menors és, potser, on millor és pot comprovar el geni de cada poble i, per què no, d'una comarca) ja em donaria per satisfet.

A més a més, aquesta tasca de cercar explicacions als topònims de cada població és una feina que s'ha de realitzar d'una forma quasi immediata ja que en la nova distribució cadastral numèrica (amb polígons: quadrants a l'espai sense tenir en compte l'orografia) s'estan perdent per al futur tots els noms de partides i altres topònims (és a dir, una part del propi patrimoni). Només la gent gran coneix perfectament encara tots els noms de lloc de cada municipi, però les generacions més joves just en coneixen (coneixem) els elements més representatius (no ja els seus límits sinó, fins i tot, el nom concret).

5. BIBLIOGRAFIA

- Amigó-Roigé-Terrado-Turull (1994) Introducció a l'onomàstica. Lleida, IEL.
- Balanyà, Pere (1990) Els noms de lloc de Catalunya. Barcelona, Generalitat.
- Coromines, Joan Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana. Barcelona, Curial. (abreujat DECat).